

Abbot Vilhelm av Æbelholts brev till dominus Petrus.

Bakom diplomatiens kulisser på 1100-talet.

Det brev av abbot Vilhelm av Æbelholt på Sjælland († 1202) som här är ifråga, ingår i hans stora, mer eller mindre fullständigt bevarade brevsamling, där det förekommer som n:o 48 b i andra boken. Endast ett fragment återstår. Det har överskriften: ad dominum Petrum¹. Brevet har sen gammalt ansetts utgöra inledning till ett annat brevfragment (II: 47), vars överskrift lyder: ad dominum papam. Dominus Petrus har ändrats i enlighet därmed. Påven som brevet anses ställt till är Cœlestinus III (1191—1198)².

Brevet till dominus Petrus har inte varit föremål för någon undersökning som förtjenar avseende. Suhm kallar det dunkelt³. Det föreligger i tre avskrifter⁴ och lyder:

¹ SRD VI, 61.

² Redan Arne Magnusen och efter honom Suhm satte de båda brevfragmenten i förbindelse med varandra (jmf n. 4 och SRD VI, 61). William Norvin i sin orienterande undersökning: *Abbed Vilhelms Breve* (Scandia VI, 161), följer dem. Langebek daterade breven till 1197. Norvin sätter dem året före. — Jmf Hans Olrik, *Danske Helgeners Levned*, 210.

³ SRD VI, 61.

⁴ Dessa är: AM 1054 4° med överskrift: Ad dominum Petrum, till vilket Arne Magnusen fogat: *corrige papam*; Gl. Kgl. Saml. 1115 Fol., s. 58, med anteckningen: NB. Insuper hic principium ejusdam epistolæ, tribus lineis rubris deletum, adscripto in margine: *vacat. Qvod tamen, quia ad historiam ipsius Willelmi facit, adscripsi*; Ny Kgl. Saml. 2155 b 4° med överskrift: Ad dominum Petrum, ep. Rosk. Sista avskriften är starkt förkortad. Det saknas i den följande ställen i texten: plurimum — uos; Igitur — uobis; Puer — annorum.

Ad dominum Petrum.

Ego sum ille Willelmus, qui primo beatæ Genouefæ canonicus secularis, deinde regularis missus sum in Daciam, ubi abbas factus his ad uos a domino Londensi¹ archiepiscopo Ueneciis transmissus, Tusculanum uice alia, nepos abbatis sancti Germani H.², quem uos plurimum dilexistis, qui uos et dominum Bernardum, Portuensem episcopum, in domo quadam b. Genouefæ suscepi iuxta Siluanectensem ciuitatem, cum obuiam inuisetis domino Maddeburgensi usque Compendium. Igitur, quia me semper dilexistis gratia domini mei predicti abbatis Germani, uobis quero consilium de quodam facto meo. Puer eram xv. uel xvi. annorum.

När det gäller att bringa klarhet i detta brev torde man lämpligen kunna ta sin utgångspunkt i abbot Vilhelms uttalande att han en gång tog emot adressaten och biskop Bernard av Portua i ett hus vid Senlis som tillhörde Sainte-Geneviève (i Paris); adressaten, tillägger han, var då på väg till Compiègne där han skulle möta ärkebiskopen av Magdeburg. Vilhelm kom till Danmark som abbot på sensommaren 1165; han var dessförinnan kanik vid Sainte-Geneviève³. Tydligt har det varit på sitt klostrets vägnar som han innan han lemnade Frankrike, mottog adressaten i Senlis. Men vem är biskop Bernard av Portua? Och vem ärkebiskopen av Magdeburg?

Biskop Bernard av Portua vållar ingen svårighet att identifiera: kardinalbiskopen Bernard av Portua och St. Rufinus (1159—1176). Vid det val i september 1159 då kardinalpresbytern och kanslern vid kurian Roland Bandinelli utsågs till påve och tog namnet Alexander III, hade Bernard

¹ Lundensi enl. Ny Kgl Saml. 2155 b 4o.

² H. = Hugonis.

³ Vilhelm tillhörde klostret Sainte-Geneviève i Paris ännu 1164 18. augusti då Alexander III i ett mandat kallar honom canonicus där (Migne 200: 307; Cartulaire générale de Paris, publ. par Robert de Lasteyrie, I, 384). Ett förordnande av Vilhelm själv har uppgiften att ärkebiskop Absalon under 36 år egnade klostret i Æbelholt och dess föregångare på Eskildsö sina välgärningar; förordnandet är från tiden strax efter Absalons död 1201 25. mars (SRD VI, 79). Enligt Sancti Wilhelmi abbatis uita et miracula c. 10 var det efter en 15. augusti som Vilhelm kom till Danmark och 25. i samma månad som han blev vald till abbot på Æskildsö (Vitae sanctorum Danorum, ed. Gertz, 321). Augusti 1165 faller under 36. året före Absalons död.

varit Rolands kandidat till påvestolen; kort efter mottog han kardinalpurpurn. Han tillhörde Alexanders förtrognaste rådgivare och innehade sitt embete till sin död 1176¹. Med ledning av tiden för Bernards episkopat, 1159—1176, ger det sig av sig sjelv vilken ärkebiskop av Magdeburg det är fråga om: ärkebiskop Wichmann, greve av Seeburg. Kejsar Fredrik Barbarossa hade strax efter sin tronbestigning 1152 gjort honom till ärkebiskop av Magdeburg. Han dog som sådan först 1191².

Med vad här sagts kan man tillnärmelsevis bestämma när mötena i Senlis och Compiègne hölls: tidigast 1159 då Bernard blev kardinalbiskop, senast 1165 då Vilhelm på sensommaren överflyttade till Danmark. Men året 1159 kan omedelbart ändras till 1160 — under 1159 befann sig kardinalbiskopen i Italien³.

Identifikationen mellan ärkebiskopen av Magdeburg och ärkebiskop Wichmann för vidare.

Ärkebiskop Wichmann var en av de ledande männen i kejsar Fredrik Barbarossas omgivning. I den långvariga strid som denne förde mot påven Alexander III, en strid mellan stat och kyrka som i sjelva verket gällde om kejsardömet och Tyskland skulle komma i besittning av vad den tiden förstod med verldsherradömet, tog ärkebiskopen en livlig del och slöt enständigt upp bland Alexanders motståndare. Endast vid ett tillfälle möter han med ändrade signaler. Den förste motpåve som kejsaren genomtvang mot Alexander III var Victor IV. Denne avled våren 1164. När de tyska biskoparna och abboterna liksom de verldsliga furstarna ett år senare sammanträdde till riksdag i Würzburg, ställde många spörsmålet om det inte nu, sedan Victor IV var borta, fick anses rådligt att erkänna Alexander. Dessa fredstankar har i ärkebiskop Wichmann haft en målsman. Kardinaldiakonen Odo av S:t Nicolaus in carcere Tulliano skri-

¹ Jaffé II, 145. Jmfr Migne 200: 74.

² Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands IV, 970.

³ Migne 200: 74, 79, 87.

ver i april 1165: »ärkebiskopen av Magdeburg vände för någon tid sen tillbaka från Jerusalem. Han blev tagen tillfånga av saracenerna och gjorde då löftet att om han blev fri, skulle han öppet hylla sig till vår herre påven. Han gör det också öppet»¹. Brevet är skrivet från kurian, i Alexander III:s omedelbara närhet, där kardinaldiakonen befann sig². Det är ställt till ärkebiskop Thomas Becket av Canterbury.

April månad 1165 faller inom den tidrymd då enligt brevet till dominus Petrus mötena i Senlis och Compiègne egde rum. Hör dessa möten in i det stora politiska sammanhanget detta år?

I 1162 hade Alexander III:s ställning under trycket från Tyskland blivit alltmera kritisk. Han hade omsider måst fly från Italien och residerade sen september 1163 i Sens i Frankrike. Kung Ludvig VII hade upplåtit denna stad åt den landsflyktige, och påven befann sig där ännu 7. april 1165. Dagarna efter har han emellertid lemnat Sens. Han daterar 12.—20. april Paris, sistnämnda dag också Étampes, och återvände därifrån över Bourges, Clermont-Ferrand och Montpellier till Italien³. Medan Alexander III uppehöll sig i Paris var kardinalbiskopen av Portua i hans följe — han underskriver liksom kardinaldiakonen Odo ett påvligt privilegium i Paris 17. april⁴. Vid samma tid är det också som ärkebiskop Wichmann öppet deklarerade sig för Alexander — enda gången under de aderton år som den kyrkliga schismen varade. Senlis ligger strax norr om Paris, Compiègne strax norr om Senlis. För abbot Vilhelm är brevadressaten huvudpersonen — det är han som är på väg att möta ärkebiskopen. Allt synes visa hän på att händelsen i brevet till dominus Petrus tillhör året 1165 och att dominus

¹ Materials for the History of Thomas Becket, ed. by Robertson, V, 159: Magdeburgensis nuper rediit de Ierosolyma, et captus a Saracenis uouit, quod si liberaretur, domino pape manifeste adhereret. Et ita manifeste facit.

² Migne 200: 353.

³ Jaffé II, 174—190; 11174—11239 (7502).

⁴ Migne 200: 353.

Petrus är dominus papa. Inte Coelestinus III, utan Alexander III.

Kan detta ytterligare styrkas?

Vi fortsätter med en granskning av de övriga uppgifter som abbot Vilhelms brev lemnar om brevadressaten.

Två gånger, heter det, blev Vilhelm efter att ha gjorts till abbot i Danmark, sänd till brevadressaten i Venedig av ärkebiskopen av Lund, en annan gång till honom i Tusculanum. Alexander III residerade endast en gång under sitt långa papat (1159—1181) i Venedig: 1177 11. maj—16. oktober¹. Efter residenstiden i Venedig har han två gånger residerat i Tusculanum: 1178 14. augusti—1179 4. februari och 1180 13. juni—1181 1. juni². Abbot Vilhelm skulle alltså på uppdrag av sin ärkebiskop ha sammanträffat med brevadressaten dels två gånger under den första av dessa perioder, dels under någon av de båda senare.

Vid båda tillfällena i fråga är det Absalon som åsyftas med ärkebiskopen av Lund. I april 1177 hade ärkebiskop Eskil resignerat och Absalon blivit vald till hans efterträdare. Saxo berättar att två legationer med anledning av valet avgick till påvestolen, den ena från kung Valdemar och kanikerna i Lund, den andra från Absalon och (kanikerna i) Roskilde. Båda har varit tillbaka omkring slutet av juli³. Absalon har sålunda som archielectus varit i förbindelse med Alexander III; det har varit medan denne residerade i Venedig. Vem han anförtrott sin legation omtalas inte, men till hans närmaste hörde 1177 liksom senare abbot Vilhelm. Från den sista av de perioder då Alexander III residerade i Tusculanum, 1180—1181, har man ett påvligt privilegium för dekanen Niels och kanikerna i Roskilde. Det är daterat 29. juli 1180⁴. Någon anledning att sätta detta i förbindelse med abbot Vilhelms legation fins inte. Så mycket

¹ Jaffé II, 307—315.

² Jaffé 13094—31126 (8611), 13664 (8795)—13707, 14355—14399 (9357).

³ Saxo ed. Müller-Velschow I, 918, 925; Olrik-Ræder I, 516, 519.

⁴ Rep. 36 (utdr.); Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse 1904 s. 133 (utdr.).

mera är detta fallet med ett privilegium av Alexander III från den första perioden i Tusculanum¹. Privilegiet är daterat i Alexanders 20. papatår 1178; då denne konsekreerades 20. september 1159, alltså tidigast från denna dag 1178, senast, med den årsräkning som då praktiserades vid kurian, från 24. mars året efter. Förmodligen är privilegiet från tiden omkring 2. november 1178, då även ett privilegium för Esrom kloster utfärdades². Det privilegium det gäller är ett privilegium ställt till abbot Vilhelm av Æbelholt och hans bröder.

Sammanhåller man de uppgifter som här blivit samlade lär det svårligen kunna betvivlas att den man till vilken abbot Vilhelm skrivit sitt brev, dominus Petrus, är Alexander III. Förhållandet är att anse som säkert.

Betydelsen av vad som här konstaterats har främst en allmänhistorisk sida, i andra rummet en speciellare dansk.

Mötet i Compiègne som abbot Vilhelm erinrar om i sitt brev³, hör in i det stora historiska sammanhanget 1165.

¹ Dipl. AM. I, 50; SRD VI, 139; Migne 200: 1186.

² Esrom Klosters Brevbog, udg. ved O. Nielsen, 5.

³ Det kan möjligen väcka någon undran att abbot Vilhelm haft förtroendet att motta Alexander III och kardinalbiskopen av Portua i Senlis. Ett och annat kan i detta sammanhang anföras. Den berömde abbot Hugo i Saint-Germain-des-Près i Paris var hans onkel; abboten var nära förbunden med Alexander III. Förhållandet kan som Vilhelm sjelv antyder i sitt brev ha medverkat. Men för övrigt var Vilhelm en av de äldsta kanikerna i Sainte-Geneviève (SRD VI, 60) och ingen okänd man för Alexander III. Året förut hade han kommit till Sens. I iver för sitt klostres angelägenheter hade han begett sig dit utan tillstånd av sitt kapitel och sin abbot. Den botgöring han blev ålagd därför i Sainte-Geneviève var den strängaste: det sades att abboten låtit dra kläderna av honom, piska honom och under sju dagar få sin föda med hundarna på marken. Alexander III, underrättad därom, tillsatte en särskild kommission för att utreda förhållandena: abboterna i Saint-Germain och Saint-Victor i Paris, priorn och subpriorn i Saint-Victor, förre abboten Odo i Sainte-Geneviève. Alexander karakteriserade i detta sammanhang Vilhelm som hederlig och from. Han skulle inte lätteligen fås att tro något ont om honom (Migne 200: 307; Cartulaire générale de Paris, publ. par Robert de Lasteyrie, I, 384. Jmfr Olrik, Danske Helgeners Levned, 206, och Giard, Étude sur l'histoire de l'abbaye de Sainte-Geneviève de Paris. Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France XXX, 60).

Alexander III har på återväg från Sens till Italien gjort en avstickare till Paris och vidare till Compiègne. Han har där haft en sammankomst med ärkebiskop Wichmann av Magdeburg. Sammankomsten är hittills okänd. Samtidigt har det utspritts ett rykte om att ärkebiskopen någon tid förut fallit i de otrognas våld och avgett ett löfte att om han kom fri, han skulle hylla sig till Alexander. Vad ryktet förkunnade var stöpt i en ofta använd, stereotyp form; det fick här tjena som motivering till att ärkebiskopen öppet affischerade Alexanders parti.

Ärkebiskop Wichmann hörde till den förtrogna kretsen kring Fredrik Barbarossa. Riksdagen i Würzburg har stått för dörren. Den var sammankallad till 27. maj 1165 för att ta ståndpunkt till det stora kyrkliga spörsmålet i världen, de pace reformanda. Att påven i egen person skulle ha beggett sig till Compiègne endast för att möta en ärkebiskop synes uteslutet. Otivelaktigt har ärkebiskopen kommit till Compiègne i kejsarligt uppdrag och uppdraget gällt att en sista gång sondera terrängen.

Fredrik Barbarossas diplomati var lika månghövdad som skickligt ledd. Samtidigt med mötet i Compiègne har den kejsarlige kanslern Reinhold von Dassel underhandlat i Normandie med kung Henrik II av England; det gällde att vinna denne mot Alexander III. Skenbart förde förhandlingarna här till en seger för kejsaren, och denna seger blev avgörande för den ståndpunkt som togs i Würzburg. I samma dagar försöktes också en underhandling med kung Ludvig av Frankrike. Försöket misslyckades.

Det är av intresse att följa kung Ludvigs itinerar under april 1165. 11. april var kungen i Gisors vid Beauvais; han förhandlade där med Henrik II i tidens brännande fråga. Från Gisors fortsatte han till Paris. Han var där 19. april. Det var samtidigt med Alexander III och medan denne förhandlade med ärkebiskop Wichmann. Samma månad passerade kungen också Senlis¹. Fredrik Barbarossa

¹ Luchaire, *Études sur les actes de Louis VII*, 66.

skriver kort därefter: utan något vårt förvällande samarbetar fransmännens kung med Roland, vårt imperiums öppna fiende, och med hans medlöpare på att beröva oss vårt kejsardöme och vår ära; vi håller honom för vår oåterkallelige motståndare ¹.

Betydelsen för dansk historia av vad som kunnat konstateras på grundval av abbot Vilhelms brev är att Absalons legation till Alexander III i Venedig 1177 varit anförtrodd åt abboten och att denna viktiga legation fördelat sig på två etapper. Näppeligen har det i den tidens Danmark funnits någon mera kvalificerad för detta uppdrag till påvehovet. Absalon kunde vara nöjd i allt sitt maktbegär: han blev ärkebiskop av Lund och fick tillstånd att med ärkebiskopsdömet förena administrationen av sitt förra stift Roskilde ². Men också ett annat faktum är förtjent att notera. När abbot Vilhelm var i Venedig höll man där som bäst på med att på nytt förhandla om erkännande av Alexander III:s papat, den kyrkliga schismens upphörande, freden i världen. Det var tolv år efter Compiègne. Ärkebiskop Wichmann av Magdeburg var där. Han spelade nu liksom tidigare en huvudroll som högt betrodd förhandlare för Fredrik Barbarossa. Man kan misstänka att abbot Vilhelm utnyttjat sin förbindelse med honom. Ärkebiskop Eskil var nu i Clairvaux. I Danmark drog det samman till en stor förföljelse mot hans fränder och vänner. Till de främste bland dessa hörde domprosten Asker i Lund; han hade vid valet 1177 varit Absalons medtävlare men trängts undan. Asker blev driven i landsflykt. Man finner honom åren 1180—1184 hos ärkebiskop Wichmann i Magdeburg ³.

Inför de fakta som brevet till dominus Petrus avslöjar låter det sig tillnärmelsevis bestämma när brevet skrivits. Det har knappast skett tidigare än omkring år 1180 — den vidlyftiga presentation som abbot Vilhelm funnit nödigt

¹ Reuter, Geschichte Alexanders des Dritten, II, 196.

² Saxo ed. Müller-Velschow, I, 924; Olrik-Ræder, I, 519.

³ Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg, bearb. von Friedrich Isräel u. Walter Möllenburg, I, 484, 523, 538, 541, 543.

att göra av sig sjelv antyder detta. Yttersta terminus ligger kring Alexander III:s död 30. augusti 1181.

Så länge det föreliggande brevet ännu ansågs ställt till påven Coelestinus III, kunde en sammankoppling med brevfragmentet ad papam i andra boken av abbot Vilhelms brev-samling förefalla möjlig, för att inte säga trolig¹. Numera är den utesluten. Enligt brevfragmentet hade nemligen Vilhelm då det skrevs tillbringat nära femti år i Saint-Victors orden. Men klostret Sainte-Geneviève i Paris som Vilhelm i sin ungdom tillhörde och som tidigare rymde ett samfund av sekulära kaniker, reformerades till viktorinkloster först 1148². Brevfragmentet är alltså av vida yngre datum än brevet till dominus Petrus.

¹ Ad dominum Petrum: Puer eram XV. uel XVI. annorum. — Ad dominum papam: modo quero, mi domine, a uestra sanctitate, ut puero uestro significetis litteris uestris *etc.*

² Giard i Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France, XXX, 56.

Lauritz Weibull.